

byggnadsvård

Björnlunda kyrka

Björnlunda socken, Gnesta kommun, Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av klockstapel

Eva Wockatz

Björnlunda kyrka

Björnlunda socken, Gnesta kommun, Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Reparation av klockstapel

Eva Wockatz

Rapport 2011:11

© 2011 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

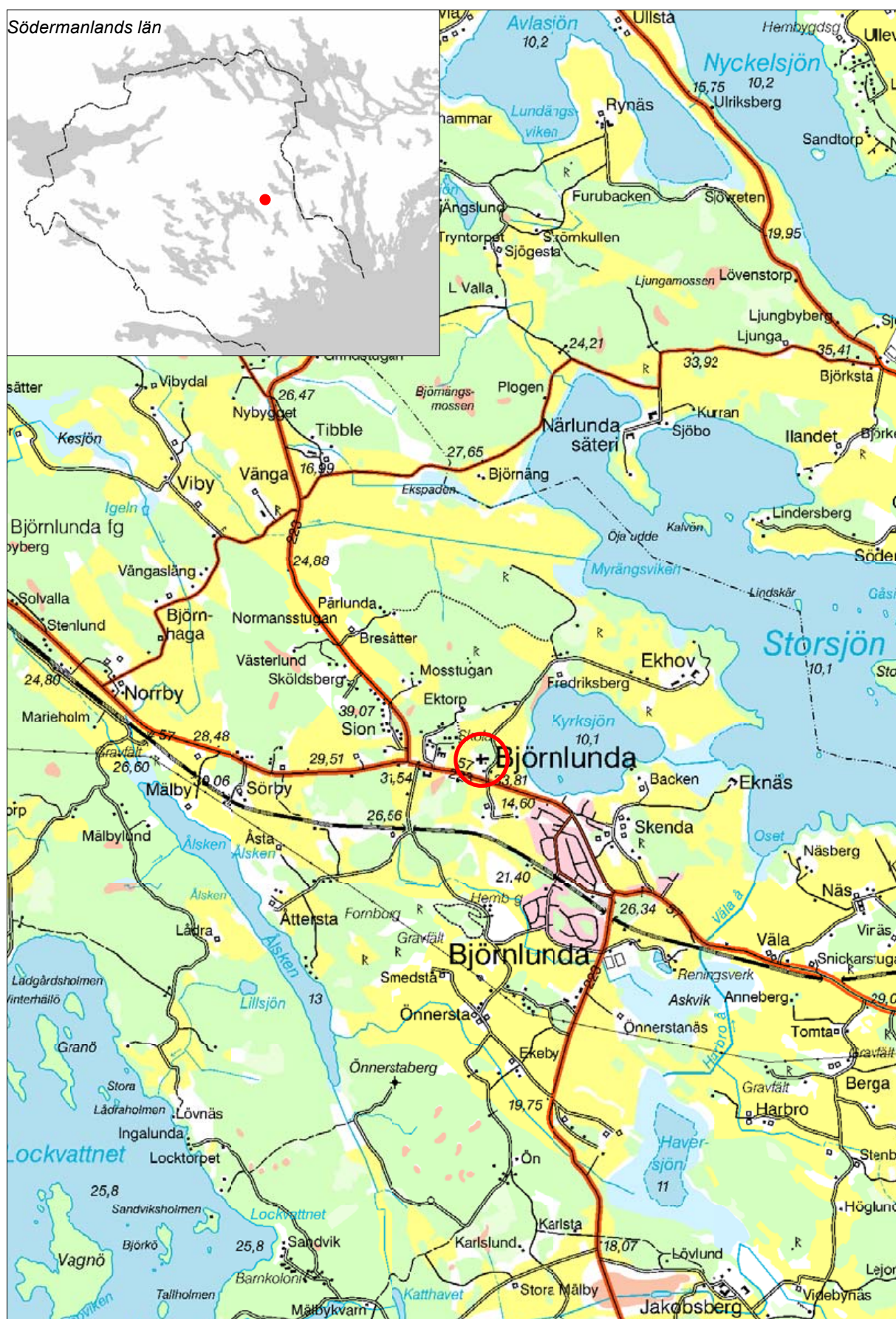
Författare: Eva Wockatz, antikvarie
Omslagsbild: Detalj av Björnlunda klockstapels spåntäckta stolpe (Slm D11-586).
Foto: Eva Wockatz.
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS10-281

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2011

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
Översiktlig beskrivning av Björnlunda klockstapel	5
Historik med relevans för ärendet	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	6
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	6
Skadebeskrivning före åtgärder	6
Åtgärder på syllar	9
Åtgärder på snedsträva	9
Övriga åtgärder	9
AVVIKELSER FRÅN BESLUTSUNDERLAGET	9
ANTIQUARISKA IAKTTAGELSER	9
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA	
ÅTGÄRDER	10
Källförteckning	15
Administrativa uppgifter	15

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Strängnäs 10H SO med Björnlunda kyrka och klockstapel markerad.

INLEDNING

Under perioden maj 2011 till september 2011 har reparationsarbeten utförts på Björnlunda klockstapel i enlighet med rådgivningsprotokoll upprättat av Sörmlands museum, daterat 2010-10-27, samt PM med principskiss angående byte av syllstock, daterat 2010-11-05, timmerman Björn Björkqvist. Daga församling ansökte i november 2010 om tillstånd för arbeten på klockstapeln. Ansökan inkom till länsstyrelsen den 26 november 2010. Projektet har beviljats kyrkoantikvarisk ersättning, så kallad KAE, 2011.

Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade den 21 januari 2011 enligt 4 kap 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm att lämna tillstånd till sökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar. I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle arbetet utföras under antikvarisk medverkan och dokumentation. Dokumentationen skulle omfatta utförda åtgärder, med foton som visar utseende före och efter åtgärder, samt visa detaljer som ändras eller tas bort. Rapporten skulle innehålla utvärdering av resultatet, samt motiv av metod- och materialval.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Arbetet har följts genom platsbesök, fortlöpande kontakt via telefon och e-post, samt en antikvarisk slutbesiktning 2011-09-12.

Översiktlig beskrivning av Björnlunda klockstapel

Björnlunda klockstapel ligger på en höjd i en skogsbacke, på en höjd norr om kyrkan, strax utanför kyrkogården.

Klockstapeln är en öppen klockbock byggd för två klockor, med tre parallella syllar i klockornas svängningsriktning, som är öst-västlig. De flesta syllarna är utbytta under senare tid. Syllarna saknar inklädnad. Syllarna ligger på en gjuten sockel, med ett mellanlägg av papp. De runda mittstolparna är inklädda med näbbspån och de dubbla snedsträvorna är inklädda med brädor. Klockhuvu har ett sadeltak, som är täckt med svartmålad plåt i skivformat. Huvu kröns av en spira som avslutas av en förgylld kula, stjärna och flöjel. Vid klockorna är en plattform byggd.

Historik med relevans för ärendet

Klockstapeln är enligt kyrkobeskrivningar och flöjeln uppförd 1656. Stora klockan är gjuten 1728 och lilla klockan är gjuten 1774.

Enligt arkivhandlingar så gjordes åtgärder på klockstapeln senast 1989-90. Syllar och snedsträvor hade då kraftiga rötskador och klockstapeln lutade. Enligt noteringar från dessa år fanns då sedan tidigare en undergjutning, eventuellt gjord omkring 1975. Syllarna byttes ut, närmast marken lades tryckimpregnerat virke. Man ser idag att i princip alla syllstockarna är utbytta (utom den som nu är rötskadad). Ny undergjutning av betong gjordes. Dräneringskanaler skulle göras mellan berget och bottenkonstruktionen. Ny inklädnad av strävorna gjordes. Plåten lagades och målades. Flöjeln och kulan förgylldes.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Klockstapelns nu kända rötskadade delar har ersatts med nytt virke. Dessa rötskadade partier var hela östra delen av södra syllstocken, en mindre del av samma syllstocks västra del, yttre snedsträvan som är förbunden med samma sylldel, delar av klockplattformens bärlinor och bjälklagsgolv, samt stegens nedre del.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skadebeskrivning före åtgärder

Syllstockarna går i öst-västlig riktning. Östra delen av syllstocken längst i söder var helt rötskadad. Skadan berodde sannolikt på att just denna syllstock var av äldre datum. Man såg också tydliga spår efter träskadeinsekter.

Vid startmötet då täckbrädor på strävan lyftes, upptäcktes att även den yttre snedsträvan som går ned på den aktuella rötskadade syllen var rötskadad, samt kraftigt angripen av skadeinsekter. Mellan snedsträvan och inklädnaden var papp spikad, vilket möjligen hade bidragit till att det blivit för varmt och tät.

Stegens nedre del var rötskadad. En skada syntes i klockplattformens trägolv. Även de bärande bjälkarna hade en del rötskador, främst delar av den södra bjälken.

2 Östra delen av södra syllstocken som hade stora rötskador, sedd från nordost (Slm D11-587).

3 Syllstocken vilar på en äldre gjutning. Under syllstocken låg ett lager papp (Slm D11-588).

4 Detalj av syllens rötskada (Slm D11-589).

5 Yttre snedsträvan som går ned till samma syll visade sig också vara i dåligt skick (Slm D11-590).

6 Del av det rötskadade virket från snedsträvan, som också var angripet av myror (Slm D11-591).

7 Rötskada på stegens nedre del (Slm D11-592).

8 Rötskada på bärande bjälke i söder till klockplattformen (Slm D11-593).

9 Den södra och östra yttre och inre snedsträvan hissades upp, så att syllen gick att montera (Slm D11-594).

Åtgärder på syllar

Rötskadat virke i syllan byttes ut mot nytt torkat virke. Virket bilades som en ”ståndsnyll”, bredare nedtill och smalare upptill på samma sätt som tidigare. Inför bytet hissades klockstapeln upp med domkraft, så att den nya syllan gick att montera. Syllstocken var något högre i ytterändarna än på mitten, varför syllan kilades med en tråkloss i ytterändan. Befintlig undergjutning av betong (sockel) behölls, men togs ned något i kanterna, så att vatten lättare kan rinna av sockeln. Mellan gjutning och syllstock låg tidigare papp, vilken nu ersattes med näver. Befintliga smidesjärn i stocken lossades och återmonterades. Snedsträvornas ”gafflingar” satt fast i syllan med bultar och brickor. Brickorna byttes nu ut mot hela plattjärn. Äldre gafflingar på mittstolpar och snedsträvor behölls.

Åtgärder på snedsträva

Den yttre snedsträvan i öster som går ned på den södra syllan var även den kraftigt rötskadad, samt angripen av skadeinsekter. Angreppen kontrollerades för säkerhets skull med Anticimex. Anticimex sa i sitt utlåtande att virket var fuktskadat och därmed hade minskad bärförmåga, samt att myror hade angripit det rötskadade träet. Tecken fanns även på andra skadeinsekter, som dock inte artbestämdes. Rötskadat virke i strävans yttre del togs bort, vilket ersattes med nytt torkat virke. Ca 6 meter av strävan var dålig. Lagningen gjordes i två långa stycken. Den större lagningsbiten i strävans sydöstra hörn limmades med expanderlim. Den mindre lagningsbiten, strävans nordöstra del, limmades med vanligt trälim.

Övriga åtgärder

Rötskadade golvbrädor på klockplattformen ersattes med nya. Rötskadade delar av de bärande bjälkarna byttes ut, främst på södra bjälkens östra del och norra bjälkens västra del. Stegens rötskadade del ersattes med nytt sågat virke.

AVVIKELSER FRÅN BESLUTSUNDERLAGET

Eftersom arbetena berörde en akut rötskada, som dels upptäcktes sent på säsongen och som av församlingen bedömdes som en begränsad lagning, togs inga formella arbetshandlingar fram inför dessa arbeten. Sörmlands museum blev kontaktade i oktober 2010 och skrev i samband med detta ett enklare rådgivnings-PM. Länsstyrelsens beslut baserades till stora delar på detta PM. Efter hand som arbetena påbörjades och delar av inklädnaden togs bort, upptäcktes ytterligare skador på stapeln. Länsstyrelsen har under hand kontaktats angående de flesta av dessa tillkommande arbeten.

ANTIKVARISKA IAKTTAGELSER

Klockstapelns huv har en ovanlig utformning av två cirkulära ljudhål på vardera gavel. Mittstolparna och sannolikt även snedsträvorna är ”gafflade” som klor över syllstockarna. Huvens utförande och gafflingen kan möjligen visa på att klockstapeln tillhör kategorin ”äldre klockstaplar” i länet. Lids klockstapel har liknande ljudhål, vilket för övrigt är sällsynt.

Björnlunda klockstapel har fortfarande kvar en del så kallade ”gafflade” eller ”ridande” snedsträvor och mittstolpar. På vissa stolpar saknas de dock. Gafflingarna har på många av klockstaplarna i länet försvunnit. I många fall har de sannolikt varit så rötskadade att de har kapats vid en renovering. I en

del fall kan de ha kapats utan att man har varit på det klara med dess funktion. Lösningen bör så långt möjligt behållas vid kommande renoveringar.

Anmärkningsvärt är att klockstapelns syllstockar inte är inklädda, vilket är ovanligt i länet. På äldre fotografier kan man tyvärr inte avgöra om syllstockarna tidigare har varit inklädda eller ej. I samband med renoveringen 1989 nämns att inklädnaden togs bort. De flesta klockstaplar i länet är inklädda, enstaka med spån, de flesta med någon form av brädinklädnad kombinerat med plåtavtäckning som tak. Den nu rötskadade lagade syllen såg ut att vara äldre än övriga syllstockar. Inte heller på denna syllstock kunde man dock se några spår av tidigare inklädnad, spikhål efter spån eller dylikt. Björnlunda klockstapel har fortfarande kvar äldre näbbspånstäckning på stolparna, vilket dock är vanligt.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Utförda arbeten har inneburit att rötskadat virke som var nödvändigt att ta bort har ersatts med nytt virke. Befintliga äldre konstruktionslösningar med ”gafflade” snedsträvor och stolpar har behållits.

Ett problem som uppkom var att entreprenören, Mats Lundkvist Byggservice AB, inte hade torkat virke med sådan dimension som behövdes till syllstocksbytet. Detta hade till viss del att göra med att klockstapeln hade mer skador än vad som i ett första skede hade observerats, då täckbrädorna inte var borttagna. Båda sakerna hade kunnat undvikas med bättre framförhållning och med ett noggrant projekteringsunderlag. Inför länsstyrelsens beslut och i ett inledande skede, diskuterades hur lagning av syllen skulle genomföras, främst hur den längre sylldelen skulle placeras dit utan att göra åter-

10 Syllen sedd från öster före lagningen. Strävorna var gafflade över syllen och fastspikade med spik/järn/bult (Slm D11-595).

11 Syllen efter lagning. Gafflingen behölls (Slm D11-596).

kan på äldre gafflingar. Detta moment hade därför förberetts innan arbeten påbörjades, och en van timmerman, Emanuel Jakobsson, utförde denna större syllagning, östra delen av södra syllen.

Lagning av övriga skador som upptäcktes under arbetets gång, snedsträvan och klockplattformens bärande bjälkar, hade endast delvis detaljdiskuterats muntligen innan. Detta medförde att snedsträvans lagning till stora delar limmades med expanderlim, vilket av Mats Lundkvist Byggservice AB valdes för att få en bra anliggning mellan nytt och äldre ojämnt virke. Antikvarisk medverkan och beställare hade muntligen pratat om att snedsträvans lagning skulle limmas med vanligt trälim, inget expanderlim. Denna information gick dock ej fram till entreprenören. Ytterligare en sak utfördes utan att antikvarisk medverkande underrättades innan. Det var att plattformens nya bjälkar i söder monterades med en genomgående stång som skruvades genom de inre strävorna och dess inklädnad. Båda sakerna har till viss del påverkat klockstapelns kulturhistoriska värde. Praktiska erfarenheter av att använda expanderlim i traditionellt träbyggnad är förhållandevis begränsade. Ingreppet i snedsträvorna och dess inklädnad är främst en utseendefråga.

Marknivån bör hållas undan så att stommen ligger fritt. Även växtligheten och löv måste hållas undan. Eftersom klockstapeln är uppförd i en skogsbacke, så är det stor risk att myror kommer att leta sig till stapeln igen. Vid slutbesiktningen noterades en relativt stor myrstack nordväst om klockstapeln. Marknivån, eventuell aktivitet av myror och klockstapelns allmänna skick bör kontrolleras minst ett par gånger om året. En fundering inför framtiden är också om syllarna på sikt bör kläs in för att skyddas mot regn och dylikt.

Reparationen av Björnlunda klockstapel har utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut, daterat den 21 januari 2011. Arbeten godkänns härmed.

12 Yttre södra snedsträvan efter det att rötskadat virke tagits bort (Slm D11-597).

13 Ca 6 meter av snedsträvan ersattes med nytt virke (Slm D11-598).

14 Östra delen av södra syllen bilades och lades på näver. Foto efter lagning och tjärning. Arbetet utfördes av Emanuel Jakobsson, Historiskt trähantverk (Slm D11-599).

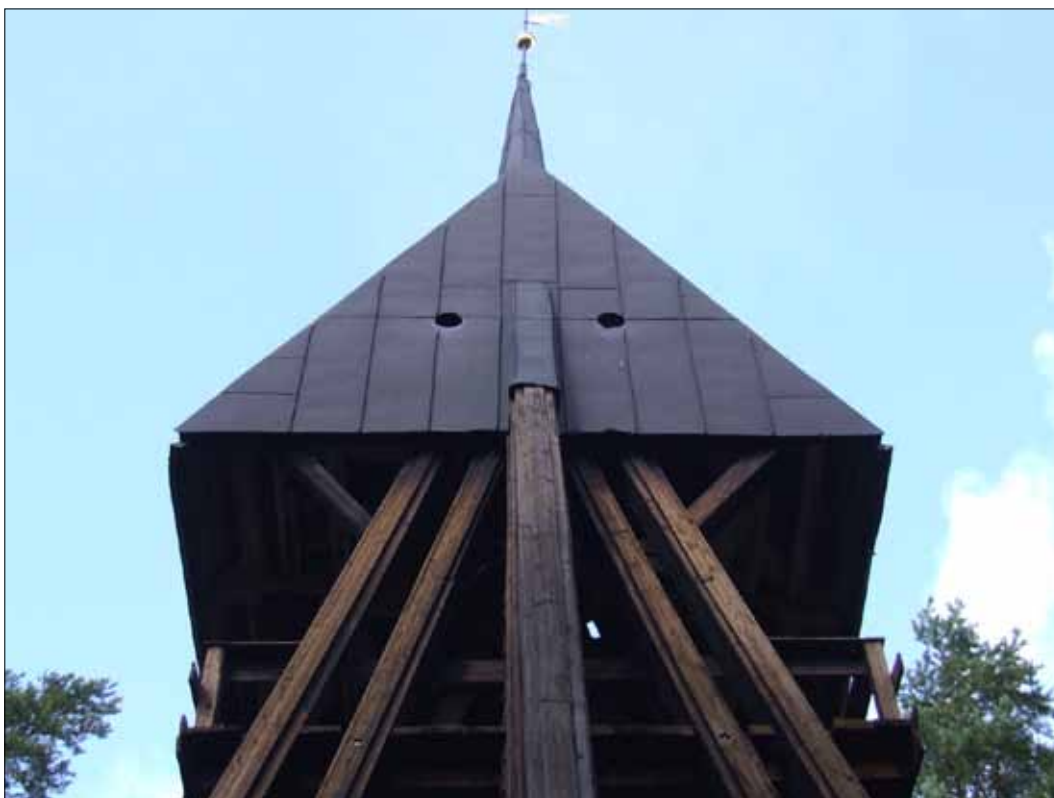
15 Västra delen av södra syllen lagades i med sågat virke som tidigare. Arbetet utfördes av Mats Lundkvist Byggservice AB. Notera den äldre bevarade "gafflingen" av mittstolpen (Slm D11-600).

16 Nytt virke till snedsträvan dymlades och limmades fast i den äldre friska delen av strävan med expanderlim (Slm D11-601).

17 Stegen lagades nedtill med snedkapat virke som spikades (Slm D11-602).

18 Klockstapelns huv sedd från söder med de två ljudhålen. På de inre snedsträvorna syns de två genomgående stängerna som klockplattformens bärande bjälkar förankrades med, här dock försänkta och avkapade (Slm D11-603).

19 Björnlunda klockstapel i oktober 2010 sedd från sydväst före reparationen (Slm D11-604).

Källförteckning

Arkiv

Lantmäteriet, Gävle

Lantmäterimyndighetens arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Litteratur

Björnlunda kyrka, Sörmländska kyrkor 10, Sörmlands museum, 1990.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Björnlunda kyrka

Kommun: Gnesta kn

Fastighetsbeteckning: Gnesta Björnlundagården 7:1

Socken: Björnlunda

Län: Södermanland

Stift: Strängnäs

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Daga Församling, Ekvägen 6, 646 50 Björnlunda

Entreprenör/projektledning: Gnesta Måleri & Entreprenad AB

Utförare, endast byte av södra syllstockens östra del: Historiskt Trähantverk, Emanuel Jakobsson

Utförare, övriga arbeten: Mats Lundkvist Byggservice AB

Antikvarisk medverkan: Eva Wockatz, Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Använda produkter

Tjära: Dalbränd trätjära, ”extra fin furtjära”, Auson

Lim: Sika expanderlim, samt trälim

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2011-01-21, dnr 433-4455-2010

Sörmlands museum, dnr KN-KUS10-281

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.